

ISSN 2707-3076 (Print)

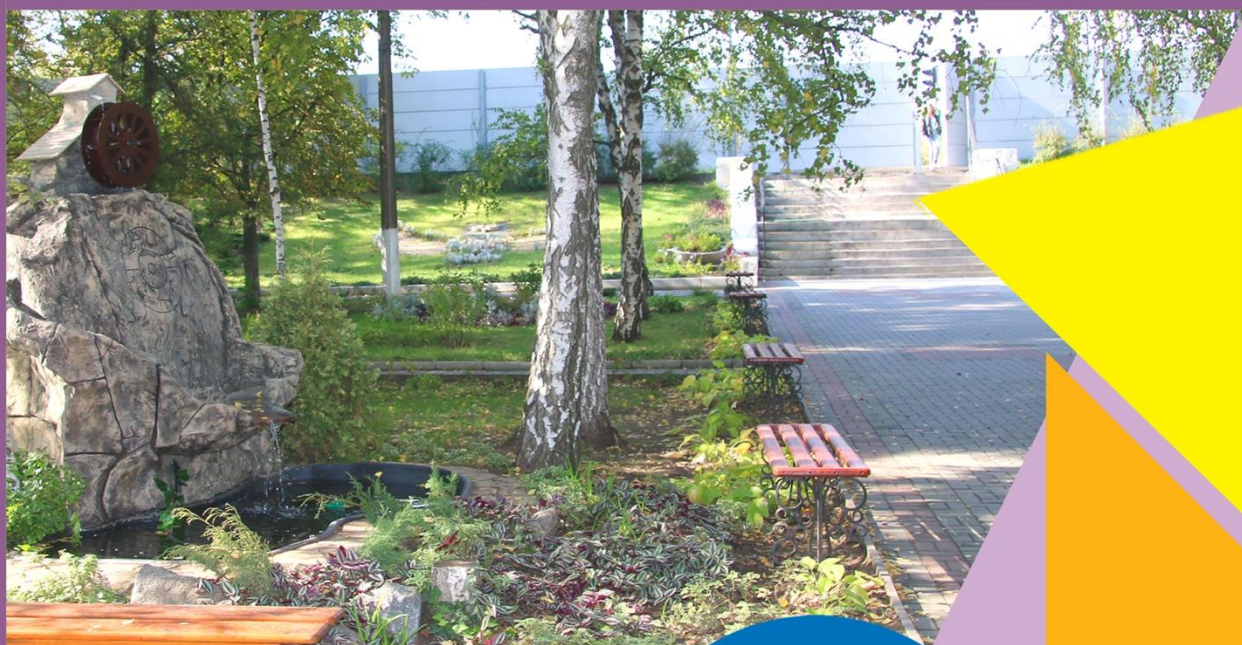
ISSN 2709-8214 (Online)

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Хортицької національної академії

SCIENTIFIC JOURNAL

of Khortytsia National Academy

Серія: Педагогіка.
Соціальна робота.

2022, 2(7)

ISSN 2707-3076 (Print)
ISSN 2709-8214 (Online)

Комунальний заклад вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради

Науковий журнал Хортицької національної академії

Серія:
Педагогіка. Соціальна робота
Випуск 2(7)

Запоріжжя
2022

Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2022. Вип. 2(7).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 24104-13944Р
Офіційний сайт видання <https://journal.khnnra.edu.ua/index.php/njKhNA>

Журнал внесено до групи "Б" Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук і доктора філософії (кандидата наук) зі спеціальностей 011 Освітні, педагогічні науки, 015 Професійна освіта, 016 Спеціальна освіта, 231 Соціальна робота (Наказ МОН України № 1017 від 27.09.21).

Журнал включено до пошукової системи відкритої наукометричної бази даних Google Scholar, Index Copernicus International (ICV 2021:75.34), бази даних ICI World of Journals (Index Copernicus International), пошукової системи Open Ukrainian Citation Index (OUCI), до реферативної бази даних «Україніка наукова» та Українського реферативного журналу «Джерело». Журнал розміщений у каталозі Наукової періодики України Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та користується сервісами бази даних CrossRef.

Головний редактор:

Нечипоренко Валентина Василівна, доктор педагогічних наук, професор, ректор, Хортицька національна академія (Україна).

Заступник головного редактора:

Позднякова Олена Леонтіївна, кандидат педагогічних наук, доцент, перший проректор, Хортицька національна академія (Україна).

Члени редакційної колегії:

Walery Okulicz-Kozaryn, dr. habil., PhD, MBA, Professor, Wrocław University of Environmental and Life Sciences (Poland).

Zenon Gajdzica, prof. dr hab., Ful Professor, professor, Uniwersytet Śląski w Katowicach (Poland).

Борисов Вячеслав Вікторович, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дизайну, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна).

Вайнола Ренате Хейкіівна, докторка педагогічних наук, професорка, завідувачка кафедри соціальної педагогіки, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Україна)

Волошинов Сергій Анатолійович, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри інноваційних технологій та технічних засобів судноводіння, Херсонська державна морська академія (Україна).

Гевко Ігор Васильович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри комп'ютерних технологій Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна).

Журавльова Лариса Станіславівна, докторка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи, Мелітопольський державний педагогічний імені Богдана Хмельницького (Україна).

Крашеніннік Ірина Володимирівна, докторка філософії в галузі 01 Освіта/Педагогіка, асистентка кафедри інформатики і кібернетики, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна).

Олексюк Наталія Степанівна, докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри соціальної роботи, спеціальної освіти і менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (Україна).

Павленко Анатолій Іванович, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Національної академії вищої освіти України, завідувач кафедри соціальної роботи, Хортицька національна академія (Україна).

Пахомова Наталія Георгіївна, докторка педагогічних наук, професорка, завідувачка кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка (Україна).

Харківська Алла Анатоліївна, докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри математики та фізики, проректорка з науково-педагогічної роботи, комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (Україна).

Цибулько Людмила Григоріївна, докторка педагогічних наук, доцентка, професорка кафедри педагогіки Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (Україна).

Відповідальний секретар:

Сташук Ольга Олександрівна, кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри соціальної роботи, Хортицька національна академія (Україна)

Зовнішні рецензенти:

Горішна Надія Мирославівна, кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (Україна)

Клопота Ольга Анатоліївна, кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри соціальної роботи Хортицької національної академії (Україна).

Коляда Наталія Миколаївна, докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Україна)

Лапшина Ірина Сергіївна, кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри педагогіки та методик навчання, Хортицька національна академія (Україна)

Лебедик Леся Вікторівна, докторка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка (Україна)

Мосаєв Юрій Володимирович, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи Хортицької національної академії (Україна).

Никоненко Наталія Валеріївна, кандидатка педагогічних наук, доцентка, завідувачка кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Київський медичний університет (Україна)

Таран Оксана Петрівна, кандидатка психологічних наук, доцентка, доцентка кафедри спеціальної психології, корекційної та інклюзивної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка (Україна)

Тищенко Владислав Володимирович, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри логопедії та логопсихології, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Україна)

*Схвалено рішенням Вченої ради Хортицької національної академії
Протокол № 2 від 10.11.2022*

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Юрченко Л. І., Гонтаренко Л. О. Соціально-екологічне виховання в сім'ї як початок формування засад екологічної компетентності сучасної особистості.....	7
Калаур С. М., Діда Г. А. Методологічні засади інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі.....	17
Павленко А. І., Леощенко Д. І. Наукова освіта і репрезентація масштабів величин об'єктів матеріального світу.....	27
Чаус Г. Г., Кочерга Є. В., Романець О. А. Удосконалення інформаційно-цифрової компетентності вчителів природничої освітньої галузі як основа якісного дистанційного навчання учнів.....	37

РОЗДІЛ 2. ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

Ілійчук Л. В. Сучасні стандарти та показники оцінювання якості вищої освіти в Україні.....	47
Нічуговська Л. І., Ніколенко Л. М. Теоретико-методологічні основи розвитку професійної мобільності майбутніх педагогів спеціальної освіти у світлі компетентнісного підходу.....	60
Подпльота С. В. Студентське тьюторство як нова парадигма розвитку компетентності здобувачів освіти у XXI столітті.....	70
Сікора Я. Б. Закордонний досвід професійної підготовки фахівців з інформаційних технологій.....	79
Собченко Т. М. Використання цифрових сервісів та інструментів у процесі професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва.....	93
Сташук О. О., Руколянська Н. В., Короткова Ю. Л. Вимірювання правової компетентності здобувачів вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота.....	101
Тимченко Г. М., Літвінова А. М. Зміна парадигми змішаного навчання в системі класичної освіти в умовах активного використання засобів LMS Moodle та Google Classroom.....	115
Худавердієва В. А. Інтернаціоналізація вищої освіти: міжнародні вектори стратегії розвитку університету.....	130

РОЗДІЛ 3. СПЕЦІАЛЬНА ОСВІТА

Найдьонова Г. О., Зацепіна Т. В. Вплив особистісної ідентичності підлітків із порушеннями функцій опорно-рухового апарату на їхню комплексну інтеграцію у суспільство.....	147
Сасенко Т. А. Вплив особливостей дизонтогенезу психічного розвитку на формування навчальної поведінки учнів із розладами аутистичного спектра.....	158
Федоренко С. В., Погребняк В. О. Комунікативна компетентність як умова соціальної адаптації дітей з порушеннями мовлення.....	168

РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Лещук Г. В. Ненасильницька комунікація як механізм ефективної міжособистісної взаємодії у соціономічних професіях.....	176
Штефан А. К. Розвиток толерантності новоприбулих співробітників органів соціального обслуговування на засадах менеджериалізму.....	182

environment accepts this uniqueness. That is why studies were analyzed that examine different aspects of the personal identity of adolescents with cerebral palsy. It was determined that society and inclusion in social life is an important factor in the development of identity, especially in the period of its formation in adolescence and young adulthood. In modern society, this category of children faces certain limitations (lack of ramps, inability to participate in certain moving games, limitations in choosing a future profession), despite the policy focused on inclusive education. All this, in turn, affects the formation of the personality of a teenager with cerebral palsy.

The authors determined the current directions of psychocorrective work with adolescents with cerebral palsy in order to successfully integrate such adolescents into society. In addition, the emphasis is made on the importance of working with parents and their psychological support which will contribute to the improvement of the psychological climate in the family, which is important for the personal and cognitive development of an adolescent/child with cerebral palsy. It is proposed to organize parents' clubs, in which parents of an adolescent/a child with cerebral palsy will be able to get answers to questions worrying them, discuss life cases, share and gain experience in solving various situations and conflicts. For the personal growth of an adolescent with psychophysical disorders, it is incredibly important to have a harmonious environment that will support him or her and stimulate him or her for new aspirations. In working with parents, it is important not only to support them, but also to direct them to an adequate assessment of the child's capabilities, help in maximum independence, because this is the main task of any correctional work.

Key-words: *personality identity, cerebral palsy, adolescence, integration into society, social adaptation, socialization.*

Авторський внесок кожного із співавторів: Найдьонова Г. О. – 50 %, Зацепіна Т. В. – 50%.

Стаття надійшла до редакції / Received 09.10.2022

Прийнята до друку / Accepted 28.10.2022

Унікальність тексту 97 % (Unicheck ID1013051242)

© Найдьонова Ганна Олександрівна, Зацепіна Таїсія Вадимівна, 2022.

DOI: <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-7-8>

УДК: 376.42

Тетяна Андріївна Саєнко
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6886-4495>
викладач кафедри педагогіки та методик навчання,
Хортицька національна академія
м. Запоріжжя, Україна
tetyanasaenko@gmail.com

ВПЛИВ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИЗОНТОГЕНЕЗУ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ НА ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ІЗ РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

У науково-оглядовій статті охарактеризовано дизонтогенез психічного розвитку за аутичним типом. Визначено особливості поведінки, когнітивних процесів, комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів початкової школи з розладами аутистичного спектра. Уточнено дефініцію «навчальна поведінка». Виділено навички, властиві дітям зі сформованою навчальною поведінкою. Виокремлено чинники, що ускладнюють процес формування навчальної поведінки учнів з аутизмом. Узагальнено прояви несформованості навчальної поведінки учнів закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: розлади аутистичного спектра, учні закладів загальної середньої освіти, спеціальна освіта, дизонтогенез психічного розвитку, навчальна поведінка.

Вступ. Реформування та модернізація освітньої політики нашої держави, а саме впровадження інклюзивної форми навчання, передбачає реалізацію прав кожної дитини на освіту незалежно від її здібностей і досягнень. На сьогодні навчання та виховання осіб з особливостями психофізичного розвитку розглядається під соціальним кутом, на протигагу медичній моделі, що була загальноприйнятою досить тривалий час. У цьому контексті перед закладами загальної середньої освіти поставлено завдання розбудови інклюзивного середовища з урахуванням особливостей розвитку учнів різних нозологічних груп.

Однією з розповсюджених нозологій є розлади аутистичного спектра. За даними ВООЗ, в однієї дитини зі ста шістдесяті реєструються розлади аутистичного спектра. Центр контролю захворювань США надає такі статистичні дані: у 2021 році в однієї дитини з сорока чотирьох встановлено аутизм, проте ще у 2004 році розлади аутистичного спектра фіксували в однієї дитини зі ста шістдесяті (*Autism*, 2022). Представлені дані вказують на те, що і надалі буде спостерігатися тенденція до збільшення кількості учнів цієї нозологічної групи в початковій ланці закладів загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання.

З боку педагогів закладів загальної середньої освіти, психологів, інших фахівців у сфері педагогіки, спеціальної освіти зростає запит на наукові дослідження особливостей поведінки учнів з розладами аутистичного спектра, взаємозв'язку дизонтогенезу психічного розвитку за аутичним типом з адаптаційними можливостями дітей окресленої категорії в інклюзивних класах, їхніх бар'єрів на шляху формування навчальної поведінки учнів. Питання патогенетичних механізмів при аутизмі розкрито в наукових дослідженнях багатьох українських вчених, а саме: Н. Базими (2015), К. Дубовик (2018), І. Марценковського (2018), К. Островської (2012), Т. Скрипник (2010, 2019), В. Синьова (2017), Г. Хворової (2012), А. Чупрікова (2012),

Д. Шульженко (2017) та інших. Науковці переважно погоджуються з тим, що аутизм є неврологічним порушенням розвитку, що має первазивний (наскрізний) характер. Клінічні ознаки та симптоми порушень при розладах аутистичного спектра можуть траплятися в різних комбінаціях та перебувати в різному ступені вираженості.

Н. Базима (2015) та В. Тарасун (2018) здійснювали теоретичні розвідки проблематики аутизму. Зокрема, В. Тарасун обгрунтувала термін «аутологія», визначила його роль та місце в системі педагогічних наук. Фундаментальні наукові праці Д. Шульженко (2009, 2017) містять як теоретичні засади, так і практичні рекомендації у сфері аутопедагогіки. Науковицею виділено критерії успішної інтеграції досліджуваної категорії дітей в інклюзивні класи, надано практичні рекомендації щодо розробки індивідуальної програми розвитку для учнів з розладами аутистичного спектра, запропоновано способи спілкування педагогів з учнями цієї нозологічної групи. Своє бачення основ комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом розкрила К. Островська (2012). Т. Скрипник (2014, 2019) представила технології впровадження інклюзивної освіти за трьома напрямками, дотичними до шкільної підготовки дітей зазначеної категорії, розбудови інклюзивного середовища, налагодження співпраці міждисциплінарної команди супроводу. В. Синьов (2017) вивчав різні аспекти психології інклюзивної освіти учнів зі спектром аутистичних порушень. К. Дубовик та І. Марценковський (2018) охарактеризували порушення рухових функцій при розладах аутистичного спектра в дітей. Г. Найдюнова та Т. Зацепіна визначили специфічні особливості гендерної ідентичності у підлітків із розладами аутистичного спектра (2020).

Очевидно, що різні теоретико-практичні аспекти розвитку осіб із розладами спектра аутизму є ґрунтовно осмисленими сучасними вітчизняними вченими. Проте недостатньо дослідженими залишаються питання впливу

дизонтогенезу при аутизмі на формування навчальної поведінки учнів закладів загальної середньої освіти, особливостей її формування в окресленій категорії дітей. Також недостатньо чітко окреслені вимоги до навчальної поведінки здобувачів освіти в умовах інклюзивного освітнього процесу.

Метою статті є теоретичне вивчення різних аспектів впливу особливостей дизонтогенезу психічного розвитку при розладах аутистичного спектра на формування навчальної поведінки учнів цієї нозологічної групи.

У процесі вивчення стану досліджуваної проблеми були використані такі **методи**: теоретичний аналіз, синтез, узагальнення та систематизація даних загальної психолого-педагогічної та спеціальної літератури з метою уточнення дизонтогенезу психічного розвитку учнів зі спектром аутизму в закладах загальної середньої освіти; індукція та дедукція для з'ясування причинно-наслідкових зв'язків між ознаками й клінічними проявами розладів аутистичного спектра та їх впливом на формування навчальної поведінки в дітей цієї категорії.

Зміст понять «аутизм», «порушення спектра аутизму». На думку Т. Скрипник (2014), аутизм – це комплексне порушення розвитку з різноманітними проявами, при якому повинна спостерігатися загальна тріада порушень: соціальної взаємодії; взаємної комунікації; обмеженість інтересів і повторювальний репертуар поведінки. К. Островська (2012) у своїй монографії доповнила, що аутизм виявляється в ранньому дитинстві та триває протягом усього життя, при чому спостерігаються: ригідність поведінки, стереотипії, несформованість навичок спілкування, порушення взаємодії з оточенням. Як вважає Н.Базима (2015), аутизм – неврологічний розлад, що має різноманітні форми проявів із взаємопов'язаним характером порушень когнітивного, комунікативно-мовленнєвого, соціального та емоційного розвитку дитини. Наукові погляди Д. Шульженко (2009) на сутність поняття «аутизм» полягають у визначенні цього феномену як важкої патології розвитку, обумовленої ураженням центральної нервової системи, що характеризується

порушенням соціально-комунікативних та мовленнєвих функцій, наявністю атипових інтересів і форм поведінки.

Мультидисциплінарна робоча група з опрацювання медико-технічологічних документів зі стандартизації медичної допомоги на засадах доказової медицини пацієнтам з аутизмом характеризує розлади аутистичного спектра як неврологічне захворювання, що характеризується якісними відмінностями, труднощами в побудові соціальних стосунків і спілкування, особливою стереотипністю поведінки (*Адаптована клінічна*, 2015).

На початку 2022 року набула чинності міжнародна класифікація хвороб 11 перегляду (МКХ-11). Згідно з цим документом розлади спектра аутистизму характеризуються стійким дефіцитом здатності ініціювати та підтримувати взаємну соціальну взаємодію та соціальну комунікацію, а також цілою низкою обмежених, повторюваних та негнучких моделей поведінки, інтересів чи діяльності особи, які є явно нетиповими або асинхронними згідно з її віковим критерієм та не відповідають соціокультурному контексту (*Diagnostic*, 2022).

Нова редакція Діагностичного та статистичного керівництва психічних розладів п'ятого перегляду, (DSM-5) представленого Американською психіатричною асоціацією, містить новий погляд на критерії діагностики розладів спектра аутизму. Натомість в загальноприйнятій тріаді порушень при аутизмі в DSM-5 об'єднано два напрямки – порушення у сфері соціальних відносин і порушення комунікативної взаємодії. Пояснюються це тим, що соціальна поведінка нерозривно взаємопов'язана зі сферою спілкування, отже, комунікативно-мовленнєвою сферою. На сьогодні окреслена сфера має назву «порушення соціальної комунікації» (*ICD-11 for Mortality*, 2022). И

Таким чином, узагальнюючи погляди наукової спільноти, розлади аутистичного спектра – це первазивне порушення розвитку, обумовлене поєднанням генетичної схильності та органічного ураження центральної нервової системи, що характеризується загальною асинхронією розвитку, патологією соціально-

комунікативної сфери, обмеженими патернами поведінки та стереотипними рухами.

Особливості дизонтогенезу психічного розвитку дітей при розладах аутистичного спектра. Детальний аналіз спеціальної літератури (Дж. Айрес (2005), І. Марценковський (2018), К. Островська (2012), А. Чупрікова (2012), Т. Скрипник (2014), Д. Шульженко (2009) та ін.) дозволив нам узагальнити основні ознаки та симптоми порушень при розладах аутистичного спектра. Отже, основними проявами визначеної нозології можна вважати такі: стереотипії, феномен тотожності, обмежена поведінка, ритуальна поведінка, аутостимуляція, аутоагресія, порушення сенсомоторної інтеграції. Розглянемо їх більш розгорнуто.

1. *Стереотунії* – відтворення ритмічних безцільних, механічних рухів, слів, або фраз, метою яких є повернення звичної сталості. Стереотипії вважаються механізмом захисту дитини з аутизмом від несприятливих чинників зовнішнього середовища. Відповідно до дослідження К. Дубовик, І. Марценковського (2018), проведеного на базі Науково-дослідного інституту психіатрії в дітей окресленої категорії, спостерігаються такі види стереотипій: зорова (перебирання пальцями перед очима, розглядання яскравих зорових стимулів тощо); слухова (притискання вух долонями; систематичне відтворення звуків за допомогою кінцівок власного тіла або сторонніх предметів з метою отримання приємних звукових відчуттів тощо); тактильна (напруження певних м'язів / груп м'язів тіла; стискання кистей «у кулак»; прагнення до міцних обіймів тощо); вестибулярна (розгойдування тулуба зі сторони в сторону; прагнення постійно кружляти на каруселях тощо); смакова (облизування предметів, частин тіла); нюхова (обнюхування предметів, інших людей).

2. Характерним симптомом розладів аутистичного спектра, пов'язаним із стереотипією, вважають *феномен тотожності*. Його проявом є протидія будь-яким змінам у навколишньому середовищі та схильність до збереження звичної сталості. Порушення звичного розпорядку життя дитини з розладами аутистичного спектра або зміни у звичному

середовищі призводять до аутоагресії, атостимуляції, збільшення стереотипій.

3. Наступним проявом аутизму є *обмежена поведінка*. Це поведінка, за якої увага або інтерес аутичної дитини спрямовані на єдину гру, мультфільм тощо.

4. *Ритуальна поведінка* також пов'язана з потребою дитини цієї нозологічної групи в одноманітності та схильності в сталості. Така поведінка характеризується прагненням до чіткого дотримання режиму дня і звичного способу життя, порушення яких призводить до неадекватних поведінкових реакцій.

5. *Аутостимуляція* – це повторювальні дії, що відтворюються за допомогою власного тіла або навколишніх предметів з метою перемикання уваги від неприємних чинників навколишнього середовища, зняття емоційної напруги, натомість отримуючи приємні сенсорні відчуття. На відміну від стереотипії при аутостимуляції спостерігається тонізуювальний ефект.

6. Ще однією поширеною ознакою розладів аутистичного спектра вважають *аутоагресію*. У дітей означеної категорії аутоагресія – це навмисна, неусвідомлена активність, що виражається в заподіянні собі фізичної шкоди. Такий прояв вважається захисним механізмом психічної сфери, спрямований на компенсацію агресивного потенціалу.

7. *Порушення сенсомоторної інтеграції*. Дж. Айрес (2005) визначає сенсорну інтеграцію як неврологічний процес, який впорядковує відчуття власного тіла, відчуття, що виникають в результаті зовнішніх впливів, та дає можливість використання тіла в конкретній ситуації. Цей процес являє собою впорядкування відчуттів і є найважливішою ланкою функціонування сенсомоторної системи. Проте якщо сенсорні та моторні процеси невпорядковані, «переварити» відчуття та «наситити» мозок неможливо. У дітей з розладами аутистичного спектра через порушення сенсомоторної інтеграції спостерігаються такі прояви: фрагментарність сприйняття зовнішньої інформації, внаслідок чого порушується сприйняття цілісної ситуації; порушення здатності одночасного сприйняття інформації, що надходить з різних сенсорних каналів; гіперчутливість до зовнішніх подразників.

Внаслідок цього виникає явище сенсорного перенавантаження, здатного викликати болісні відчуття.

Окрім зазначених ознак та симптомів порушення розвитку, при аутизмі спостерігаються *особливості когнітивного та комунікативно-мовленнєвого розвитку*.

Інтелектуальний розвиток дітей з аутизмом може варіюватися від унормованого (з особливостями когнітивної сфери) до глибокого ступеня порушення. Діагностика ускладнюється порушеннями комунікативного розвитку, що перешкоджає сприйняттю дитиною інструкції під час виконання діагностичних проб, тому вивчення стану інтелектуального розвитку учнів окресленої категорії є складним. Спираючись на дослідження І. Марцинковського (2018), К. Островської (2012), А. Чупрікова (2012), Т. Скрипник (2014), Д. Шульженко (2009), ми узагальнили особливості когнітивного розвитку дітей з розладами аутистичного спектра, характерні дітям з унормованим типом інтелектуального розвитку та дітям з порушеннями інтелектуального розвитку.

Учням з розладами аутистичного спектра, інтелектуальний розвиток яких відповідає віковій нормі, характерні такі особливості когнітивного розвитку: конкретність мислення; недостатність інтерпретації інформації; стереотипність мислення; недостатня сформованість емоційного інтелекту; переважає візуальний тип мислення.

У дітей цієї нозологічної групи з порушеннями інтелектуального розвитку виокремлюють такі особливості когнітивного розвитку: недостатня сформованість уявлень про навколишнє (через фрагментарність сприйняття інформації); стереотипність мислення; диспропорційність між вербальним та невербальним інтелектом (невербальний інтелект випереджає розвиток середньостатистичної норми); добре розвинені візуальне мислення, зорова та механічна пам'ять; брак усвідомлення емоцій.

Отже, у дітей з аутизмом як з порушеннями інтелектуального розвитку, так і з унормованим типом інтелектуального розвитку спостерігаються порушення когнітивного розвитку, джерелом якого є асинхронія розвитку психічних процесів,

адже одні функції відповідають віковій нормі (іноді випереджають), інші виявляються значно порушеними. Така диспропорційність перешкоджає повноцінному формуванню картини світу, відмічається когнітивна дефіцитарність.

Спираючись на дослідження науковців Г. Афузової (2016), Н. Базими (2015), О. Бєлової (2021), В. Вітюк (2016), В. Ворох (2020), Т. Коломоєць (2020), М. Логашук (2016), Т. Скрипник (2019), О. Таран (2014), Л. Тарасюк (2016), Д. Шульженко (2009), можемо стверджувати, що стан мовленнєвого розвитку дітей зазначеної категорії охоплює широкий діапазон від повної несформованості мовленнєвих засобів спілкування до розгорнутого мовлення зі специфічними незначними порушеннями. Проте незалежно від рівня мовленнєвого розвитку при розладах аутистичного спектра ключовим симптомом є порушення комунікативної функції мовлення.

У дітей окресленої категорії з несформованими засобами вербального спілкування спостерігають такі особливості комунікативно-мовленнєвого розвитку: мутизм; порушення розуміння зверненого мовлення; на тлі довготривалої несформованості мовленнєвих засобів спілкування можливий раптовий бурхливий мовленнєвий розвиток; автономне мовлення; відсутність мотивації до мовленнєвого спілкування; аутостимуляції в оральній ділянці; вокалізації.

Дітям з розладами аутистичного спектра, мовлення яких відповідає віковій нормі, характерні такі особливості комунікативно-мовленнєвого розвитку: ехолалія (безпосередня, відтермінована); мовленнєві штампи; імпресивний аграматизм; пізне формування займенника «Я»; неправильне вживання прийменникових конструкцій; порушення діалогічного мовлення; недоступне розуміння підтексту; порушення семантики; обмеженість лексичного запасу, проте можливе накопичення словника за вузько сфокусованою тематикою; недоступність розуміння та використання паравербальних засобів спілкування (пози тіла, міміки, жестів).

Таким чином, внаслідок порушення комунікативної функції в дітей з розладами

аутистичного спектра спостерігається викривлений варіант мовленнєвого розвитку. Найявна асинхронія позначається на формуванні діалогічного, імпресивного та експресивного мовлення в дітей зазначеної категорії.

Особливості навчальної поведінки учнів початкової школи з розладами аутистичного спектра. За твердженням О. Сергєєнкової, О. Столярчук, О. Коханової, О. Пасеки (2012) людська поведінка є одним із різновидів людської діяльності, що забезпечує зв'язок особистості з навколишнім середовищем і є результатом усвідомлених дій.

На наш погляд термін «навчальна поведінка» є узагальненим та характеризується вмінням дитини отримувати знання, їх засвоювати й використовувати відповідно до навчальної ситуації, діяти відповідно до правил, встановлених у закладі освіти. Навчальна поведінка охоплює коло навичок, необхідних учню початкової школи для успішного засвоєння освітньої програми, а саме: дотримання навчального розкладу; організація робочого місця; спрямовані погляд та увага на вчителя; виконання інструкцій учителя під час уроку; прийняття допомоги з боку дорослого (вчителя, асистента учителя); використання навчальних посібників за призначенням; виконання завдань, запропонованих учителем (за наслідуванням, самостійно, з допомогою).

Складність формування навчальної поведінки учнів з розладами аутистичного спектра полягає в ригідності адаптаційних механізмів окресленої категорії дітей, пов'язаної з дизонтогенетичними особливостями.

Результати наукового дослідження групи вчених J. Reitzel, J. Summers, B. Lorv (2013) вказують на зв'язок труднощів формування навчальної поведінки в дітей з несформованістю функціональних навичок поведінки в ранньому та дошкільному віці. Брак адаптивних навичок, а саме навичок спілкування та наслідувальної діяльності перешкоджає повноцінній участі в значущій взаємодії з навколишнім середовищем. Своєю чергою ці порушення призводять до звуження соціального досвіду, необхідного для пристосування дитини з аутизмом в умовах закладу загальної середньої освіти.

Дослідження Emily Mc Dougal, Deborah M. Riby, Mary Hanley (2020) підтверджує взаємозв'язок навчальної поведінки та здібностей учня з академічним середовищем, у якому він навчається. Фізичні та соціальні вимоги в цьому випадку є найбільшими бар'єрами на шляху формування навчальної поведінки.

Базуючись на результатах досліджень В. Білан (2021), А. Колупаєвої (2010), В. Синьова (2017), О. Таранченко (2010), Д. Шульженко (2017), виділимо чинники, що ускладнюють процес формування навчальної поведінки учнів з аутизмом.

1. Зміна соціального статусу, ускладнення середовища порушують звичний режим життя дитини з аутизмом.

2. Негнучкість та обмеженість патернів поведінки призводять до тривожності, страхів, агресії, стереотипів, аутоагресії.

3. Збільшення кількості дітей навколо учня з розладами аутистичного спектра призводять до сенсорного перенавантаження, адже вони створюють додатковий шум, метушіння, що в сою чергу виступає зайвими сенсорними подразниками.

4. Збільшення вимог до учня початкової школи з аутизмом призводить до відторгнення навчальної ситуації та неусвідомлення правил поведінки.

5. Порушення діяльності сенсорних каналів призводить до труднощів обробки інформації під час навчальної діяльності та цілісного сприйняття навчального матеріалу.

6. Через порушення комунікативної взаємодії учні зазначеної категорії відторгають допомогу педагога під час виконання завдань.

7. Буквальність мислення дітей зазначеної нозологічної групи перешкоджає усвідомленню абстрактних понять та засвоєнню складного матеріалу.

8. Специфіка сприйняття, приймання та обробки інформації, а саме ускладнення розуміння вербальної інформації, призводить до порушення усвідомлення правил поведінки на уроці.

9. Порушення розуміння соціальної ситуації призводить до порушення правил поведінки в закладі освіти.

Аналіз ознак та симптомів порушення спектра аутизму дозволив нам сформулювати прояви несформованості навчальної поведінки учнів початкової школи закладів загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання:

1. Ігнорування вчителя, асистента вчителя, однокласників.

2. Відсутність спрямованого контакту очима.

3. Обмеження пізнавального інтересу певною тематикою.

4. Неможливість пристосовуватися до раптових змін у розкладі дня.

5. Застрягання на літерах, цифрах, інших знаках або символах.

6. Нездатність підтримувати діалог під час опитування.

7. Труднощі адаптації до приміщення класу (перенавантаження сенсорними подразниками).

8. Відторгнення допомоги дорослого під час навчання.

9. Інертність перемикання уваги між завданнями під час уроку.

10. Відстороненість від реальності під час уроку (учень закривається в собі).

11. Виконання однотипних, монотонних дій.

12. Протидія втручанню оточення в будь-яку діяльність.

Таким чином, першочерговим завданням під час інтеграції учнів окресленої категорії в інклюзивні заклади загальної середньої освіти є формування навчальної поведінки та мотивації до навчання.

Висновки. Розлади аутистичного спектра – це комплексне, наскрізне порушення розвитку, обумовлене генетичними чинниками, поєднаними

з органічним ураженням центральної нервової системи. Ознаками цього порушення є асинхронія розвитку, порушення соціальної комунікації, обмеження патернів поведінки, стереотипні повторювальні дії. У здобувачів освіти з розладами аутистичного спектра спостерігається несформованість навчальної поведінки та низький рівень мотивації до навчальної діяльності, що визначає фізичні та соціальні бар'єри їхнього подальшого розвитку.

У процесі теоретичного дослідження був простежений взаємозв'язок трьох особливостей дизонтогенезу психічного розвитку дітей цієї нозологічної групи та формування в них навчальної поведінки, а саме:

1. Ригідність адаптаційних механізмів.

2. Порушення імпресивного, експресивного та діалогічного мовлення. Сформованість мовлення в дітей цієї нозологічної групи може варіюватися від повної несформованості мовленнєвих засобів спілкування до розгорнутого мовленнєвого висловлювання, однак завжди наявні специфічні аутистичні ознаки.

3. Конкретність та стереотипність мислення; диспропорційність між вербальним та невербальним інтелектом; недостатня сформованість уявлень про навколишнє. Інтелектуальний розвиток дітей з розладами аутистичного спектра має широкий діапазон – від глибокого порушення інтелектуального розвитку до унормованого.

Перспективи подальшої розробки досліджуваної теми полягають у вивченні шляхів формування навчальної поведінки та підвищення навчальної мотивації учнів початкової школи з розладами аутистичного спектра.

Література

- Адаптована клінічна настанова, заснована на доказах «Аутизм у дітей». Київ, 2015. 255 с. URL : https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/2018_09_21_kn_scrinning.pdf (Дата звернення: 14.09.2022).
- Афузова Г. В., Логашук М. О. Психолого-педагогічні основи розвитку мовленнєвих функцій при розладах спектра аутизму. *Науковий часопис. Спеціальна психологія*. Випуск 32 (частина 2). Київ, 2016. С. 272–279.
- Базима Н. В. Теоретичне вивчення проблематики аутизму. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти. Збірник наукових праць*. № 1. Київ, 2015. С. 51–56.
- Белова О. Б. Особливості розвитку мовлення у дітей з розладами аутистичного спектра. *Науковий часопис. Корекційна педагогіка*. Випуск 40. Київ, 2021. С. 18–23.

- Білан В. А. Організація психолого-педагогічної підтримки молодших школярів з розладами аутистичного спектру. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. № 1. Умань, 2021. С. 6–19.
- Вітюк В. В., Тарасюк Л. С. Розвиток мовлення дітей з аутизмом як запорука подальшого навчання у школі. *Педагогічний часопис Волині*. № 1. Луцьк, 2016. С. 75–81.
- Дубовик К. В., Марценковський І. А. Порушення рухових функцій при розладах аутистичного спектра у дітей. *НейроNews : психоневрологія та нейропсихіатрія*. № 3 (104). Київ : ТОВ «Медичний журнал «Нейроньюс», 2018. С. 22–28.
- Коломоець Т. Г., Ворох В. І. Розвиток мовлення дітей із аутизмом сучасними дидактичними засобами. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. № 8 (102). 2020. С. 27–40.
- Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка: путівник для педагогів: навч.-метод. посіб. Київ : АТОПОЛ. 2010. 96 с.
- Мойсеєнко І. М. Теоретичні підходи до дослідження ознак аутизму в Україні. *Інноваційна педагогіка. Корекційна педагогіка*. Випуск 10. Т. 1. Одеса, 2019. С. 58–62.
- Найдьонова Г. О., Зацепіна Т. В. Особливості гендерної ідентичності у підлітків із розладами аутистичного спектра. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2020. Вип. 1(2). С. 163–171. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-17>*
- Островська К. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом : монографія. Львів : «Тріада плюс», 2012. 520 с.
- Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія : Навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 376 с.
- Синьов В. М., Шульженко Д. І. Психологія інклюзивної освіти учнів ці спектром інтелектуальних та аутистичних порушень. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). Збірник наукових праць*. № 9. 2017. С. 190–205.
- Скрипник Т. В. Освіта дітей з аутизмом : від міфу до реальності : навчально-наочний посіб. Київ : «Гнозіс», 2014. 26 с.
- Скрипник Т. В. Діти з аутизмом в інклюзії : сценарії успіху : монографія. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2019. 208 с.
- Таран О. П. Психологічні аспекти порушення мовлення у дітей з аутизмом. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія педагогіка та психологія*. № 2 (43). Ялта, 2014. С. 276–283.
- Тарасун В. В. Аутологія : теорія і практика : підручник. Київ : «Вадекс», 2018. 590 с.
- Чуприков А. П., Хворова Г. М. Розлади спектра аутизму: медична та психолого-педагогічна допомога. Львів: Мс, 2012. 184 с.
- Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: монографія. Київ : Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 2009. 385 с.
- Autism Spectrum Disorder (ASD) – CDC. URL : <https://www.cdc.gov/ncbddd/autism/data.html> (Дата звернення: 13.09.2022).
- Ayres J. A. Sensory integration and the child. Western Psychological Services. 2005. P. 211.
- Diagnostic and statistical manual of mental disorders fifth edition. URL : <https://cdn.website-editor.net/30f11123991548a0af708722d458e476/files/uploaded/DSM%2520V.pdf> (Дата звернення: 13.09.2022).
- Dougal E. Mc, Riby D. M., Hanley M. Teacher insights into the barriers and facilitators of learning in autism. *Research in Autism Spectrum Disorders*. Edition 79. 2020. 200 p.
- ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics. URL : <https://icd.who.int/browse11/l-m/en> (Дата звернення: 11.09.2022).

Reitzelab J., Summersab J., Lorvb B. Pilot randomized controlled trial of a Functional Behavior Skills Training program for young children with Autism Spectrum Disorder who have significant early learning skill impairments and their families. *Research in Autism Spectrum Disorders*. Edition 11. 2013. P. 1291–1488.

References

- Adapted clinical guideline "Autism in children", based on evidence (2015). https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/2018_09_21_kn_scrinning.pdf (Access.: 14.09.22) (ukr).
- Afuzova, H. V. & Lohashchuk, M. O. (2016). Psychological and pedagogical foundations of the development of speech functions in autistic spectrum disorders. *Scientific Journal. Special Psychology*. Issue 32 (Part 2). 272–279 (ukr).
- Autism Spectrum Disorder (ASD) – CDC. <https://www.cdc.gov/ncbddd/autism/data.html> (Access.: 13.09.22) (eng).
- Ayres, J. A. (2015). Sensory integration and the child. Western Psychological Services. 211 (eng).
- Bazyma, N. V. (2015). Theoretical study of the problem of autism. Actual problems of pedagogy, psychology and professional education. *Collection of Scientific Papers*. Iss. 1. 51–56 (ukr).
- Bielova, O. B. (2021). Peculiarities of speech development of children with autism spectrum disorders. *Scientific Journal. Remedial Pedagogy*. Issue 40. 18–23 (ukr).
- Bilan, V. A. (2021). Organization of psychological and pedagogical support for younger schoolchildren with autism spectrum disorders. *Collection of scientific works of the Uman State Pedagogical University*. Issue 1. 6–19 (ukr).
- Chuprykov, A. P. & Khvorova, H. M. (2012). Autism spectrum disorders: medical and psychological-pedagogical assistance : Ms. 184 (ukr).
- Diagnostic and statistical manual of mental disorders. Fifth edition. <https://cdn.website-editor.net/30f11123991548a0af708722d458e476/files/uploaded/DSM%2520V.pdf> (Access: 13.09.22) (eng).
- Dougal, E. Mc, Riby, D. M. & Hanley, M. (2020). Teacher insights into the barriers and facilitators of learning in autism. *Research in Autism Spectrum Disorders*. Issue 79. 200 (eng).
- Dubovyk, K. V. & Martsenkovskiy, I. A. (2018). Violation of motor functions in children with autistic spectrum disorders. *NeuroNews: psychoneurology and neuropsychiatry*. Issue 3 (104). 22–18 (ukr).
- ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics. <https://icd.who.int/browse11/l-m/en> (Access: 14.09.22) (eng).
- Kolomoiets, T. H. & Vorokh, V. I. (2020). Speech development of children with autism using modern didactic tools. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*. Issue 8 (102). 27–40 (ukr).
- Kolupaieva, A. A. & Taranchenko, O. M. (2010). Children with special needs in general education: source link: teacher's guide: methodological manual. : ATOPOL (ukr).
- Moiseienko, I. M. (2019). Theoretical approaches to the study of signs of autism in Ukraine. *Innovative Pedagogy. Remedial Pedagogy*. Issue 10. 58–62 (ukr).
- Naidonova, H. O. & Zetsepina, T. V. (2020). Features of gender identity in adolescents with autistic spectrum disorders. *Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work)* : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education. Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council. Iss. 1(2). 163–171. <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-17> (ukr).
- Ostrovska, K. O. (2012). Principles of comprehensive psychological and pedagogical assistance to children with autism: monograph : «Triada Plus» (ukr).
- Reitzelab, J., Summersab, J. & Lorvb, B. (2013). Pilot randomized controlled trial of a Functional Behavior Skills Training program for young children with Autism Spectrum Disorder who have significant early learning skill impairments and their families. *Research in Autism Spectrum Disorders*. Edition 11. 1291–1488 (eng).
- Serhieienkova, O. P., Stoliarchuk, O. A., Kokhanova, O. P. & Pasieka, O. V. (2012). Age psychology. Educational manual : Center for Educational Literature (ukr).

- Shulzhenko, D. I. (2009). Basics of psychological correction of autistic disorders in children: monograph : National Pedagogical Dragomanov University (ukr).
- Skrypnyk, T. V. (2014). Education of children with autism: from myth to reality: educational and visual guide : «Gnosis». 26 (ukr).
- Skrypnyk, T. V. (2019). Children with autism in inclusion: scenarios of success: monogr. : Kyiv Hrinchenko University (ukr).
- Synov, V. M. & Shulzhenko, D. I. (2017). Psychology of inclusive education of students with a spectrum of intellectual and autistic disorders. *Current Issues of Remedial Education (Pedagogical Sciences). Collection of scientific papers*. Issue 9. 190–205 (ukr).
- Taran, O. P. (2014). Psychological aspects of speech disorders in children with autism. *Problems of Modern Pedagogical Education. Pedagogy and psychology series*. Edition 2 (43). 276–283 (ukr).
- Tarasun, V. V. (2018). Autology: theory and practice: textbook : «Vadeks» (ukr).
- Vitiuk, V. V., Tarasiuk, L. S. (2016). Speech development of children with autism as a guarantee for further education at school. *Pedagogical Journal of Volyn*. Issue 1. 75–81 (ukr).

INFLUENCE OF THE FEATURES OF MENTAL DEVELOPMENT DYSONTOGENESIS ON THE FORMATION OF EDUCATIONAL BEHAVIOR OF SCHOOLCHILDREN WITH AUTISTIC SPECTRUM DISORDERS

Tetiana Saienko, Lecturer at the Department of Pedagogy and Teaching Methods, Khortytsia National Academy, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail: tetyanasaenko@gmail.com

The scientific review article summarizes the dysontogenesis of mental development according to the autistic type. It has been established that autism is a complex developmental disorder caused by genetic factors combined with organic damage to the central nervous system. Features of behavior, cognitive processes, communicative and speech development of schoolchildren with autism spectrum disorders are characterized. The leading signs of developmental disorders in autism are outlined: asynchrony of development, social communication disorders, restriction of behavior patterns, stereotyped repetitive actions. The definition of the concept of "educational behavior" has been clarified. It was determined that educational behavior is characterized by the child's ability to acquire knowledge, assimilate and use it in accordance with the educational situation, act in accordance with the rules established in the educational institution. Skills characteristic of children with established learning behavior are highlighted: following the learning schedule; workplace organization; looking and paying attention to the teacher; following teacher's instructions during lessons; accepting the help of an adult (teacher, assistant educator); using educational tools as intended; performance of tasks proposed by the teacher (by imitation, independently, with help). Factors that complicate the process of formation of educational behavior of students with autism are singled out. Manifestations of unformed educational behavior of students of general secondary education institutions are summarized: ignoring the teacher, assistant, classmates; lack of directed eye contact; limitation of cognitive interest in certain topics; inability to adapt to sudden changes in the daily schedule; fixation of attention on letters, numbers, other signs or symbols; inability to conduct a dialogue during an interview; difficulty adapting to classes (overload of sensory stimuli); refusal of adult help during training; inertia of switching attention between tasks during the lesson; detachment from reality during the lesson (the student withdraws into himself); execution of similar, monotonous actions; opposition to environmental interference in any activity.

Key words: autistic spectrum disorders, students of general secondary education institutions, special education, dysontogenesis of mental development, academic behavior.

Стаття надійшла до редакції / Received 11.10.2022

Прийнята до друку / Accepted 28.10.2022

Унікальність тексту 99 % (Unicheck ID1013101584)

© Саєнко Тетяна Андріївна, 2022.